

MAKTAB O'QUVCHILARIDA IQTIDORNING SHAKLLANISHIDA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI**Latipova Nozima O'ktam qizi**

Termiz davlat universiteti Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15725813>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab o'quvchilarida iqtidorning rivojlanishida oila muhim tashqi muhit rolini o'ynaydi. Oila - bu jamiyatning bir qismi, unda yangi odam tug'iladi, bu kichik ijtimoiy guruh uchun hayotning boshlang'ich maktabi. Ota-onalar bolaning birinchi o'qituvchisi va tarbiyachisi sifatida birinchi navbatda psixologik jihatdan tayyor bo'lishi kerak,

Iqtidor-bu muvaffaqiyatli bajarilishini taminlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos shaklidir.

Kalit so'zlar: Oila, iqtidor, bolalar, ota-ona, qobiliyat, tashqi muhit, irsiyat, maktab, rivojlanish, tarbiyasi, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi.

Kirish. B.R.Qodirovning fikricha, bolalardagi qobiliyat va iqtidorning rivojlanishida oila muhim tashqi muhit rolini o'ynaydi va bunda ota-onaning bola faoliyatini to'g'ri tashkil etishi, avloddan-avlodga o'tib keladigan irsiy xususiyatlar va umuman oilada tarkib topgan psixologik muhit muhim ahamiyat kasb etadi. Bu xususida olim shunday yozadi: «Oila bola uchun nafaqat tabiiy muhit sifatida uning imkoniyatlarini barq urib rivojlana olishi uchun xizmat qila oladi, balki aynan kommunikativ aloqalarning eng nozik tomonlari shakllanishini va iqtidorning irsiyatga bog'liqligini tushuntiradi».

Bolalar iqtidorining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Zamonaviy maktablarning asosiy yo'nalishi iqtidorli bolalarni izlash, amaliy diagnostika qilish, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishdan iboratdir. Iqtidorli bolalarni tarbiyalash va o'qitish qiyin va keng ko'lamli vazifadir. Bu erda ota-onalarning tegishli tarbiyasi, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi - ularni yosh iste'dodlar bilan ishlashning turli o'ziga xos xususiyatlarini bilishi muhim hisoblanadi. Bolalarning iqtidori o'ziga xos tug'ma shart-sharoitlarga ega bo'lib ularning individual ichki rivojlanish sharoitlari tashqi sharoitlar ta'sirida - o'sib boradi va dunyo bilan o'zaro munosabati jarayonida ta'lim va tarbiya ta'sirida shakllanadi.

Bolalar xususiyatlarining sifat jihatidan o'ziga xosligi mavjud. Bu ularning turli xil aqliy tashkil etilishi bilan bog'liq: majoziy taassurotlarga [favqulodda sezgirlik](#), tasavvur boyligi, qiziquvchanlik, muayyan xususiyatlarni shakllantirishning qulayligi va mustahkamligi.

Demak, individual qobiliyatlarning shakllanishi yosh rivojlanishi jarayonida sodir bo'ladi va ko'p narsa bolalikning turli davrlarida paydo bo'ladigan xususiyatlardan nima rivojlanishiga, qaysi yoshning xususiyatlariga va uning xususiyatlariga qanchalik ta'sir qilishiga bog'liq. Aynan yosh rivojlanish jarayonida qobiliyatlardagi individual farqlarning shakllanishi sodir bo'ladi va yosh xususiyatlari bir vaqtning o'zida rivojlanayotgan ongning xususiyatlariga aylanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, odamning mayllarining eng xilma-xil turlariga xos bo'lgan [ichki faoliyati](#), ayni paytda qobiliyatlarni rivojlantirishning birinchi shartidir. Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan iqtidorning turli xil modellari bilan ko'pchilik psixologlar aql, ijodkorlik, motivatsion va shaxsiy xususiyatlar [kabi ichki omillarni](#), shuningdek, ijtimoiy muhit omillarini bolalarda iqtidorni rivojlantirish uchun asosiy deb hisoblashadi. Ta'lim sharoitlari, oilaviy ta'limning xususiyatlari, madaniy muhit va boshqalar. taraqqiyotning ijtimoiy omilining eng muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Ota-onalarning farzandlarining rivojlanish xususiyatlariga ta'sirini eksperimental tadqiqotlar asosan o'z-o'zini [hurmat qilish](#), bolalarning u yoki bu sohadagi muvaffaqiyatlari,

ularning qobiliyatlari haqidagi g'oyalari ota-onalarning ijtimoiy umidlari bilan bog'liqligini o'rganishga tegishli.

Pedagogika nuqtai nazaridan, intellekt ko'rsatkichlarining ekologik o'zgaruvchanligi, asosan, oila ichidagi muhitning o'zgaruvchanligi bilan bog'liq. Unga nisbatan tashqi, madaniy muhit rivojlanish uchun umumiy asos bo'lib xizmat qiladi. [Shunday qilib](#), "oilada ichidagi muhit" barcha ijtimoiy omillarning eng katta ta'siriga ega: umuman uy muhiti, ob'ekt-fazoviy muhit, oila a'zolari bilan munosabatlarning tabiati. O.M.Dyachenko iqtidorni rivojlantirishni, bolalarning aniq faoliyatida qobiliyatlarni amalga oshirishni ta'minlaydigan qo'shimcha omil sifatida hisobga olishni taklif qildi. Iqtidorni rivojlantirish modeli u tomonidan uchta blok shaklida taqdim etilgan.

Shunday qilib, rivojlanayotgan shaxsga tashqi va ichki omillar ta'sir qiladi. Ularning salbiy ta'sirini yumshatib, ijobiy ta'sirlarni [kuchaytirib](#), rivojlanayotgan shaxsning imkoniyatlarini ochib beradigan tabiiy moyilliklarning maksimal rivojlanishiga erishish mumkin.

Har bir bola uchun bunday faoliyat sohasi, ta'lim va tarbiya usullari, o'zaro munosabatlarga shunday yondashuv topilishi kerak, bunda uning individual qobiliyatining ijobiy tomonlari ochiladi.

Iqtidorni aniqlashdan maqsad iqtidorlikning keltirib chiqaruvchi omillarini o'rganish, iqtidorli [bolalarning psixologik](#), shaxsiy xususiyatlarini o'rganish hamda iqtidorli bolalar bilan ishlashning yo'l yo'riq va vositalarini egallash. Iqtidorli bolalar va ularning psixologik xususiyatlari, qobiliyat, iqtidor, talant tushunchalari haqida ma'lumotlar muhimdir.

Iqtidorli bolalarni o'qitish va o'qitish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar quyidagilardan iborat:

1- Atrof muhit omillari; ushbu omillar bolaning yashash joyi va o'sishi bilan bog'liq.

Atrofdagi hamma narsa ularning bilim olishiga ta'sir qilishi mumkin deb hisoblanadi.

Atrof-muhit omillari bolaning odatiga ko'ra ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi.

Masalan, [shaharda har kuni planshetlar](#), kompyuterlar, video o'yinlar va uyali telefonlardan foydalanish huquqi bilan tarbiyalangan bola texnologik ko'nikmalarini oshirishi mumkin, chunki u buni har kuni ko'radi.

Dalada o'sgan bola qishloq xo'jaligi, chorvachilik va boshqa sohalarda ko'nikmalarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq, bu bitta bolaning boshqasidan ko'ra aqlli ekanligining ko'rsatkichi emas, balki har bir kishi muntazam ravishda ko'rgan va qilayotgan narsalariga ko'ra o'z mahoratini yaxshilashi mumkin.

2. Iqtidorlikni belgilari. Iqtidorlikni belgilari-bu iqtidorli bolaning real faoliyatida namoyon bo'luvchi va uning harakatlarini kuzatish natijasida baholanuvchi xususiyatdir.

Iqtidorlik belgilari faoliyatni amalga oshirish darajasi bilan bog'liqdir. Iqtidorlik belgilarini muhokama qilishdan avval xoxlayman va "qila olaman" tushunchalarini muhokama qilish kerak. Shuning uchun xam iqtidorlik belgilari iqtidorli 2 muhim jihatini o'zida mujassam etadi: instrumental va motivatsion instrumental-bu uning faoliyati usulini xarakterlaydi.

Motivatsion-bolaning faoliyatining u yoki bu tomoniga, qolaversa o'z faoliyatiga munosabatini xarakterlaydi. Iqtidorli bola hulqining instrumental jihati quyidagi belgilarda kuzatiladi. Faoliyatning maxsus strategiyalarini mavjudligi iqtidorli bolaning faoliyat uslubi— uning oziga xosligi va samaradorligi bilan farqlanib turadi shunga muvofiq faoliyat muvaffaqiyatini uni amalga oshirish strategiyasi bilan bog'liq 3 asosiy darajasini ajratib ko'rsatilgan: faoliyatni tez o'zlashtirish va uni amalga oshirishga muvaffaqiyat; — berilgan vaziyat yechimini topish sharoitida faoliyatning yangi usullarini qullash— va yaratish. fanni

chuqur o'zlashtirish natijasida yangi maqsadlarni ilgari surish, voqelikka— o'zgacha nazar bilan yondashadi. Bolaning psixologik imkoniyatlari va yosh davrlari xususiyatlariga ko'ra turlicha iqtidor ko'rinishlari mavjud. Iqtidorni namoyon bo'lishiga xalaqit beruvchi omillardan biri zaruriy bilim kunikma, malakalarni yetishmasligidir.

Agar bolalarda zaruriy bilimlarni o'zlashtirsa uning iqtidori namoyon bo'la boshlaydi.

Bazi hollarda esa bola taraqqiyotidagi qiyinchiliklar ham uning iqtidorini niqoblab qo'yadi. Masalan, xavotir, qurquv, nizolar uning iqtidorini susaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, iqtidorni namoyon qilish oilaning taminlanganligiga ham bog'liq. Bizga ayonki moddiy taminlangan bolalarda xar tomonlama imkoniyatlar keng bo'ladi, shuning uchun iqtidorni namoyon qilish uning o'ziga bog'liq kam taminlangan oila farzandlarida iqtidorni namoyon qilishga hohish bo'lgan bilan ayrim vaziyatlarda "qo'l kaltalik" qiladi. Iqtidorli bolalarning o'ziga xos jihatlari bizning hayotimizni rang-barangligini taminlaydi va jamiyat uchun foydalidir. Birinchidan, iqtidorlilarda hamma narsaga ta'sirchanlik kuzatilib adolatparvarlik hissi kuchli rivojlangan; ular ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritishga o'zgartirishga qobiliyatli bo'ladilar. Ikkinchi xususiyat, bilimni faolligini va intellektning yuqori darajadagi taraqqiyoti atrof - muhit haqida yangi malumot olish imkonini beradi.

Iqtidor-bu muvaffaqiyatli bajarilishini taminlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos shaklidir.

Qobiliyatlarning o'zaro muvofiqligi boshqa qobiliyatlardagi kamchiliklarni to'ldirishga xizmat qiladi. Umumiy qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o'ziga xos jihatlarni— rivojlantirishni taminlaydi; Qobiliyatlarning layoqatini, tabiiy asoslarini xarakterini aks ettiradi;—

Faoliyatdagi muvaffaqiyatni namoyon qiluvchi ichki sharoitdan biri talantdir.— Iqtidorli bola-bu u yoki bu faoliyatda yorqin. Bazida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi boladir. Bugungi kunda ko'pgina psixologlar iqtidorning rivojlanishi-bu nasl (irsiy layoqat) va ijtimoiy muhit (o'yin, o'qish, mehnat jarayonlari) ning o'zaro murakkab tasiri natijasida ekanini tan olmoqdalar. Lekin shu individual iqtidorni shakllanishi asosida yotuvchi bilan birga shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalashning psixologik mexanizmlarini rolini inkor etib bo'lmaydi.

Ko'pgina psixologlar kreativlikni (ijodiy potensial) iqtidorning muhim va mustaqil omil deb hisoblaydilar.

Bolaning psixologik imkoniyatlari va yosh davrlari xususiyatlariga ko'ra turlicha iqtidor ko'rinishlari mavjud. Iqtidorni namoyon bo'lishiga xalaqit beruvchi omillardan biri zaruriy bilim kunikma, malakalarni yetishmasligidir. Agar bolalarda zaruriy bilimlarni o'zlashtirsa uning iqtidori namoyon bo'la boshlaydi. Bazi hollarda esa bola taraqqiyotidagi qiyinchiliklar ham uning iqtidorini niqoblab qo'yadi. Masalan, xavotir, qurquv, nizolar uning iqtidorini susaytirishi mumkin.

Boshqa tomondan, iqtidorni namoyon qilish oilaning taminlanganligiga ham bog'liq. Bizga ayonki moddiy taminlangan bolalarda har tomonlama imkoniyatlar keng bo'ladi, shuning uchun iqtidorni namoyon qilish uning o'ziga bog'liq kam ta'minlangan oila farzandlarida iqtidorni namoyon qilishga hohish bo'lgan bilan ayrim vaziyatlarda "qo'l kaltalik" qiladi. Iqtidorli bolalarning o'ziga xos jihatlari bizning hayotimizni rang-barangligini taminlaydi va jamiyat uchun foydalidir.

Birinchidan, iqtidorlilarda hamma narsaga ta'sirchanlik kuzatilib adolatparvarlik hissi kuchli rivojlangan; ular ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritishga o'zgartirishga qobiliyatli bo'ladilar. Ikkinchi xususiyat, bilimni faolligini va intellektning yuqori darajadagi taraqqiyoti atrof - muhit haqida yangi malumot olish imkonini beradi.

O'quvchilarni iqtidorini kichik maktab davrida aniqlab uni rivojlantirish kerak. Ilm olish uchun barcha sharoitlarni yaratish lozim. Shaxsning kamol topishi eng avvalo u tug'ilib voyaga yetayotgan tarbiyalanayotgan oila va uning muhiti bilan o'zaro bog'liq ekan. Agar oilada ota-ona ilk yoshlikdan bolaning yosh xususiyatini, imkoniyatlari hamda qiziqishlaridan kelib chiqib, uning shaxsini, o'ziga xosligini tan olib munosabatda bo'lsa, bola borgan sari o'ziga nisbatan talabchan, intiluvchan bo'lib boraveradi. Ayniqsa, rivojlanishning katta bog'cha yoshida, o'smirlik davrlarida kattalarning bolaga ma'lum tashabbuslarni berishi, uning fikriga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, tez-tez «Sen nima deb o'ylaysan?» qabilida uning fikriga murojaat qilishi erkin fikrlash, mustaqil biror nuqtai nazarini bayon etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Baratov Sh. Iqtidorli bolalar psixologiyasi. Buxoro. 2010.
2. Xaydarov F.I., Xaliliova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: "Mumtoz zo'z", 2010
3. Шарафутдинова Х.Г. Никоҳ олди омиллари ва уларнинг оила мустаҳкамлигига таъсири. // Республика илмий-амалий конференция материаллари. Термиз. 2019. Б.25-27.
4. Abdullayeva, Z. I. (2024). IQTIDORLI BOLALARNING KOMMUNIKATIV VA TASHKILOTCHILIK XUSUSIYATLARI PSIXOKORREKSIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4 SPECIAL), 32-35.